

Typografie a úprava textů

Martin Raus

Obsah

Psaní mezer.....	3
Nedělitelné mezery a jednopísmenné předložky.....	3
Úzké mezery.....	3
Pomlčky.....	3
Uvozovky.....	4
Trojtečka.....	4
Sazba na praporek, na střed a do bloku.....	4
Vyznačování.....	4
Volba písem.....	5
Číslovky, číslice a číselné údaje.....	5
Odstavce a zarážky.....	5
Sazba na rejstřík.....	6
Zlom stránky.....	6
O mezerách při sazbě do bloku.....	6
Pravidla dělení slov a řádků.....	6
Typografická pravidla na webu.....	7

Cílem celé typografie je jediné – aby čtenář při čtení vnímal obsah a nemusel se soustředit na grafickou úpravu.

Typografické kategorie znaků jsou: *součást slova*, *mezera*, *interpunkční znaménko*, *začátek bloku* a *konec bloku*. *Součást slova* nepotřebuje další vysvětlení, *interpunkční znaménko* může být například čárka, tečka, dvojtečka, středník, vykřičník, otazník. *Začátek bloku* a *konec bloku* mohou tvořit například závorky a uvozovky. Mezi bloky patří jakékoliv vyznačování (například kurzívou či půltučným písmem). Samozřejmou vlastností bloků by mělo být jejich vnoření – pokud je kurzíva otevřena ještě před otvírací závorkou, měla by být uzavřena až po zavírací závorce. Jinak získáme paskvil s otvírací závorkou kurzívní a zavírací stojatou.

Pravidla o blocích platí i o větách – pokud věta začne uvnitř závorek nebo uvozovek (míněno též i část věty za dvojtečkou), měla by tam i skončit. Pokud jsou závorky či uvozovky uvnitř věty, interpunkční znaménka budou mimo ně.

Psaní mezer

Mezera slouží k oddělení slov v textu. Mezi slova zařazujeme jen jednu mezeru. Pokud nejde o sazbu simulující sazbu do bloku na psacím stroji, dvě mezery jsou považovány za chybu. *Interpunkční znaménko* sázíme v české typografii vždy těsně za slovem. Případná mezera následuje až za ním. Pokud nepíšeme francouzsky, je mezera před dvojtečkou chyba.

Při sazbě znaků začátku a konce bloku platí, že tyto znaky jsou z obou stran vysazeny těsně k tomu, co obklopují. Nikdy nepíšeme mezeru za otvírací závorkou nebo před zavírací. Setká-li se před či za slovem více takových znaků, mezeru píšeme až před prvním či za posledním z nich.

Pokud mezi slovy nestojí jedna z několika druhů pomlček, měla by mezi každými dvěma slovy být právě jedna mezera. Nikdy nevynecháváme mezeru za čárkou mezi slovy nebo tečkou mezi větami.

Nedělitelné mezery a jednopísmenné předložky

Každý textový procesor má možnost použití nedělitelných mezer, které se nesmí zlomit na konci řádku. V češtině nacházejí hojně uplatnění – na konci řádku totiž nesmějí zůstat jednopísmenné předložky *s*, *S*, *v*, *V*, *z*, *Z*, *k*, *K*, *u*, *U*, *o*, *O* a spojky *A*, *i* a *I* (tedy vše kromě *a*, u kterého se odborníci neshodují).

Úzké mezery

Do typografie patří i úzké mezery. V sazbě se s nimi setkáme například mezi číslem udávajícím míru a jednotkou (např. 10 km). Tyto mezery jsou se na konci řádku nesmí rozdělovat.

Pomlčky

V každém kvalitním písmu je několik druhů pomlček.

Základním znakem je *úzká pomlčka*, zvaná *divis*. Používá se ve dvou významech – jednak jako rozdělovník na konci řádku, jednak jako spojovník mezi dvěma částmi slova. Nikdy se neodděluje mezerami. Pokud se vyskytne na konci řádku, česká typografie jej ještě opakuje na začátku dalšího řádku. Spojovník se používá např. k připojení částice *-li*, u vícedílných názvů a jmen.

Druhým základním znakem je běžná *pomlčka*. Je často nazývána *en-dash* (pomlčka široká jako písmeno n). Používá se ve dvou významech. V prvním případě jako větná pomlčka a tehdy se odděluje z obou stran mezerami a v případě zlomu by měla zůstat na konci řádku. Její druhý význam je až. V tomto významu se mezerami neodděluje (tedy např. „otevřeno Po–Pá 10.00–18.00“).

Dalším druhem pomlček je *dlouhá pomlčka (em-dash)*. V české typografii se příliš nepoužívá. Výjimečně může značit dlouhou pauzu v řeči, vynechávku nebo neukončený konec odstavce.

Kvalitní písma obsahují ještě samostatný znak *minus*. Bývá podobný běžné pomlčce, ale má výšku a šířku totožnou s vodorovnou čárkou znaku *plus*.

Uvozovky

Dalšími znaky, ve kterých se velmi chybí, jsou *uvozovky*. Čeština zná jen jeden druh uvozovek – otvírací uvozovku dole s ošásky vpravo směrem dolů (*quote double base*) a zavírací uvozovku nahoře s ošásky vlevo směrem nahoru (*quote double left*, neboť angličané používají tuto uvozovku jako otvírací) a od něj odvozené jednoduché uvozovky (*quote single*).

Jednoduché uvozovky používáme většinou uvnitř normálních uvozovek.

Trojtečka

Málokdo ví, že *trojtečka* je ve většině písem samostatným znakem a mezi jejími tečkami bývá o něco větší mezera. Pro její psaní platí podobná pravidla jako pro ostatní interpunkční znaménka. Tedy mezeru dáváme až za ni. Pokud stojí sama v závorkách, mezeru nedáme. Výjimečně ji lze v případě vynechávky oddělit od předchozího slova nedělitelnou mezerou.

Sazba na praporek, na střed a do bloku

Sazba na *praporek* (tedy sazba, u které jsou všechny řádky zaraženy k jednomu okraji) a *na střed* je vhodná na kratší texty. Dlouhé texty sázíme zásadně *do bloku* (tedy se zarovnanými oběma okraji). Potřebujeme-li sázet do bloku, je potřeba vyplňovat mezery. Při sazbě do bloku se pracuje zásadně s mezerami mezi slovy, nikdy s mezerami mezi písmeny.

Vyznačování

Základním vyznačovacím typem by měla jednoznačně být *kurzíva*. V textu působí přirozeně a nenuceně, ale přesto si jí čtenář při čtení okamžitě všimne. *Skloněné písmo* použijeme pouze tehdy, nemá-li příslušné písmo kurzívní řez. Rozdíl mezi kurzívou a skloněným písmem je v tom, že zatímco *skloněné písmo* je pouze skloněná verze normálního písma, *kurzíva* je jedinečný řez písma.

Toužíme-li po zvýraznění, viditelném na první pohled, můžeme sáhnout i po *půltučném písmu*. Není však dobré jeho použití přehánět – dvě taková slova na stránce jsou až až. Po půltučném písmu sáhneme nejčastěji v nadpisech. U levných písem však budeme často nuceni nasadit *tučné písmo* jako náhražku chybějícího půltučného.

Prostrkání písma (vkládání zúžených mezer mezi písmena) bylo módní na konci devatenáctého století (snad pro nedostatek kvalitních kurzívních a půltučných řezů pro tehdejší novinku – sázecí stroje). Typografové je však nedoporučují – sazba se v místě prostrkaného písma opticky „propadá“. Pokud jej vůbec použijeme, necháme si jej pouze na nadpisy a akcidenční tiskoviny. Rozhodneme-li se přesto pro prostrkání, nikdy nepoužijeme normální mezeru, ale přímo příslušnou funkci. Jinak riskujeme zlom řádku uprostřed slova.

Podtržení patří do repertoáru psacího stroje. Nicméně typograf se mu vyhne vždy, je-li to možné – podtržení rozbíjí vzhled a černost stránky. Je-li sazba natolik složitá, že to možné není, používá jej s velkou rozvahou. Na webu se používá pro odkazy.

Ani vyznačování *verzálkami* (velkými písmeny) se mezi typografy netěší oblibě. Verzálky ruší vzhled stránky podobně jako vysoké číslice.

Naproti tomu *kapitálky* (speciální typ písma, kde jsou místo malých písmen použity snížené

verzálky) jsou vhodným vyznačovacím typem – jsou dobře rozpoznatelné, ale přitom ve stránce neruší. Dobrá písma nabízejí též kapitálky (někdy dokonce i v kurzívní variantě). Kapitálky nejsou pouze zmenšeninou verzálek – jejich proporce jsou navrženy tak, aby co nejlépe zapadly do textu. V nouzi je lze nahradit zmenšenými a pokud možno i lehce rozšířenými verzálkami.

Barevné vyznačování se u krásné literatury hodí na nadpisy, stránkové číslice a ozdoby na konci kapitoly (často se používá červená). Dá se použít i v odborné literatuře (v textu je však vhodnější vyznačovat tmavšími barvami). Nicméně je třeba pamatovat na to, že barevné zvýraznění narušuje vzhled výsledného textu.

Volba písma

Při volbě písma platí, že čím méně druhů písma použijeme, tím lépe.

Pro dlouhou sazbu se hodí *patkové knižní písmo*. Na kratší texty si můžeme dovolit i *bezpatkové písmo*. *Akciční (příležitostná) písma* si necháme na opravdu krátké texty a nadpisy. Použijeme-li více druhů písma, měly by ladit svou tmavostí, ale také výškou malých a velkých písmen.

Číslovky, číslice a číselné údaje

Pravidla pro psaní číslovek se několikrát výrazně měnila. V současnosti píšeme čísla ve skupinách po třech číslicích, které od sebe oddělujeme *úzkou nedělitelnou mezerou* a to jak před desetinnou čárkou, tak za ní. Vlastní *desetinná čárka* se píše vždy jako čárka a od okolostojících číslic se neodděluje. Je velmi důležité dodržovat správná národní pravidla pro psaní čísel, jinak může snadno dojít k chybné interpretaci. Ta bývají spolu s odlišností v pojmenování velkých čísel častým zdrojem řádových chyb v literatuře (např. když 1,000 trilionu „přeložíme“ do angličtiny jako 1,000 trillions – tedy 1 000 bilionů). Stejně pravidlo platí i o lokalizaci programů, kde musí jazyk korespondovat s národními pravidly.

Časový údaj v češtině udáváme s tečkou mezi hodinami a minutami. Dvojtečkou oddělujeme až minuty od sekund, desetin sekundy pak běžnou čárkou. U časových intervalů oddělujeme hodiny od minut také dvojtečkou.

Úzká mezera před jednotkami nám umožňuje vynecháním této mezery vytvořit přídavné jméno. Tedy například 5 % (s úzkou mezerou) budeme číst jako „pět procent“, zatímco 5% (bez mezery) budeme číst jako „pětiprocentní“.

To také vysvětluje, proč píšeme „10° pivo“ a „jeho teplota je třeba 10 °C“.

Bývá zvykem, že všechny číslice mívají stejnou metrickou šířku (to proto, aby se snadno sázely tabulky). To vede k tomu, že číslice 1 mívá kolem sebe více místa.

Odstavce a zarážky

Abychom dostatečně zdůraznili rozdělení textu, odstavce běžně začínají zarážkou (odsazením prvního řádku). Její velikost záleží na rozhodnutí typografa. Na začátku kapitoly (a podkapitol, někdy též po prázdném řádku nebo oddělovači) zarážku vynecháváme – je zbytečná a navíc ruší vzhled záhlaví kapitoly.

Odstavce končí východovým řádkem. Aby bylo dělení na odstavce ještě patrnější a graficky vzhledné, je vhodné, aby na konci řádku zbyl kousek prázdného místa. Americká zvyklost oddělovat odstavce prázdným řádkem a neodsadit první řádek je naší typografií spíše cizí, nicméně výsledný efekt nevypadá vůbec špatně.

Sazba na rejstřík

U sazby dáváme přednost sazbě na rejstřík – tedy takové sazbě, kdy řádky základní sazby leží na všech stránkách ve stejných a pevně daných výškách. Takovou knihou se příjemně listuje a navíc je na ni možné použít tenčí papír, protože protilehlé řádky neprosvítají do meziřádkových mezer. Sazbě na rejstřík musí typograf přizpůsobit i grafický návrh – pro všechny druhy nadpisů musí být použit celočíselný násobek rozteče mezi řádky.

Zlom stránky

Lámeme-li stránky, odstavec nikdy nesmí končit na prvním řádku nové stránky a neměl by ani začínat na posledním řádku stránky. Ani podkapitoly by neměly začínat na konci stránky – je vhodné, aby pod nadpisem byly alespoň dva či tři řádky textu.

Kapitola končí *východovou stránkou*. Je vhodné, aby byla zaplněná od jedné třetiny do dvou třetin – alespoň by však měla obsahovat tři řádky a měla by končit alespoň tři řádky od konce rejstříku stránky.

O mezerách při sazbě do bloku

Jak jsme si již řekli, při sazbě do bloku je nutné vyrovnávat mezislovní mezery. Bývá zvykem dát přednost zúžení mezer a pouze tehdy, nepovede-li se to, mezery rozšiřovat. Typografické školy mají různé názory na rozpočítání mezer. Americká škola přednostně rozšiřuje mezery za větnými tečkami. U nás používaná francouzská škola rozpočítává mezery stejnoměrně, při stahování dávají někteří typografové dokonce přednost stahování mezer za interpunkčními znaménky, zvláště u teček uvnitř věty. TEX tomu vychází vstříc detekcí a odlišným zpracováním tečky za jednopísmennými slovy. Ve výjimečných případech přesto musíme provést korekci ručně, a to oběma směry. Někteří typografové zužují mezery za tečkou uvnitř věty vždy. Mikrotypografické systémy pak část mezer vyrovnávají střídáním řezů s nepatrně odlišnou kresebnou šířkou (nebo prostou deformací).

Pravidla dělení slov a řádků

Ze základní školy pravděpodobně znáte pravidlo, že se slova v češtině dělí mezi slabikami a přednostně pak ve švech složených slov.

Typografická pravidla jsou přísnější – dělení za prvním písmenem ani před posledním písmenem slova se nepovoluje (tedy např. „o-psat“ a „studi-o“). Nepovoluje se ani rozdělení vzdálené jedno písmeno od švu složeného slova (např. Českos-lovensko). Stejně tak je třeba se vyhýbat dělení slov, které jeho částem dá zcela nezamýšlený význam (např. kni-hovna, pum-pička, myš-lenka apod.).

Přísnější typografové trvají na tom, že obě části slova musí obsahovat tři znaky. Ti méně přísní pak mezi tyto znaky počítají i vložený rozdělovník a interpunkční znaménko na konci slova (tedy např. „Pes je do-ma.“ ano, zatímco „Mám do-ma psa.“ ne).

Typografové nedoporučují více dělení slov pod sebou. Tři (nebo ještě lépe dva) rozdělovníky pod sebou lze považovat za vhodné maximum. Rozdělovník na předposledním řádku odstavce je někdy považován za ošklivější než ostatní rozdělovníky. Přísní typografové pak považují za narušení vzhledu odstavce nejen rozdělovníky, ale i interpunkční znaménka (protože činí pravý okraj textu neklidnějším).

Někteří typografové též doporučují vyhnout se dělení textu i za dvoupísmennými předložkami (a samozřejmě i spojkou a). V sazbě běžné šířky však jde o příliš velký luxus (každý další zákaz dělení totiž jde na úkor nerovnoměrnosti mezislovních mezer).

Dalšími nepříjemnými efekty, které bychom měli vzít při řádkovém zlomu v potaz, jsou opakování

stejných slov nebo skupin písmen v řádcích pod sebou (zvlášť na krajích sazby) a tzv. řeky (na první pohled viditelné svislé nebo šikmé řady mezer v řádcích pod sebou). Žádný program je zatím nedokáže odstranit automaticky, ale oči je vidí a oba druhy shluků ruší klidné čtení.

Typografická pravidla na webu

Moderní webové standardy (HTML a CSS) též obsahují podporu typografických znaků a funkcí, již každý neví. Proto si zde představíme stručný přehled těchto znaků a funkcí.

Vybrané znaky v HTML

znak	zobrazení	zápis
Uvozovky dole	„	„
Uvozovky nahoře	“	“
Anglické uvozovky pravé	”	”
ASCII uvozovky	"	"
Uvozovka dole	,	‚
Uvozovka nahoře	‘	‘
Anglické uvozovka pravá	’	’
ASCII uvozovka	'	'
ASCII uvozovka zpětná	`	`
Znak minut a stop	’	′
Znak vteřin a palců	”	″
Rozdělovník	není zobrazován	­ nebo znak SHY
Divis	-	-
Pomlčka	—	–
Dlouhá pomlčka	—	—
Minus	—	−
Elipsa (trojtečka)	...	…

Správného dělení slov a uvozovek lze na dnešním webu dosáhnout pouze pomocí explicitního použití výše uvedených znaků (v případě dělení slov pouze v některých prohlížečích). Je možné, že v budoucnosti bude stačit správně nastavit jazyk.

Speciální mezery a neviditelné znaky v HTML

znak	zobrazení	zápis
Nedělitelná mezera	„ “	 nebo znak NBSP
Úzká nedělitelná mezera	„ “	 
Mezera šířky písma n	„ “	 
Mezera šířky písma m	„ “	 
Nespojovač nulové šířky (povolení řádkového zlomu)	„ “	‌
Spojovač nulové šířky	„ “	‍
Nedělitelná mezera nulové šířky	není součástí standardu	teoreticky �

Vybrané vyznačovací typy v a HTML a CSS

styl	HTML	CSS
<i>Kurzíva</i>	<i>	font-style: italic
Skloněné		font-style: oblique
Tučné		font-weight: bold
Podtržené	dříve <u>	text-decoration: underline
Prostrkávání		letter-spacing: <i>hodnotaem</i>
Kapitálky		font-variant: small-caps
Verzálky		text-transform: uppercase